

УДК 141.319.8:572.1/4

КОБЗЄВА Ірина – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, Харків, 61002, Україна (kobzeva0501@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8543-6599>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4727.39.139564>

ТІЛЕСНІСТЬ У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ

***Анотація.** У статті досліджена людська «тілесність», а також взаємозв'язок тілесного і духовного начал. Тілесність представлена як багатовимірний атрибут людини і як загальноуніверсальна категорія, у філософсько-антропологічній значущості, рівна категорії духовності. Проведено дискурс-аналіз розвитку, порівняння статусу і ролі поняття «тілесності» у філософських, естетичних і соціальних системах історичних епох західної культури.*

***Ключові слова:** тіло, тілесність, душа, духовність.*

Постановка проблеми. За останні десятиліття істотно зріс інтерес до проблеми філософсько-антропологічного осмислення людини, в тому числі до соціально-орієнтованого поняття «тілесність» як одного зі складових людської сутності. Людське тіло як предмет дослідження давно вийшло за рамки вивчення тільки природничими науками, сьогодні «тіло» – в понятті філософського дискурсу постає як фізична обмежена частина матерії та живий організм у спряженості з душею. Коли виникає поняття «тілесності» відбувається подолання дуалізму душі і тіла. Численні емпіричні дослідження тіла, все більше привертають увагу до людської «тілесності» як серед учених, так і серед широкого кола громадськості. Філософія розширює і поглиблює проблему тіла людини до усвідомлення і визнання на особистісному і громадському рівнях цінності тіла, цінності людської тілесності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дисертаційним дослідженням за темою тілесності у філософської антропології були присвячені роботи українських вчених: О. Гомілко – докторська дисертація «Феномен тілесності» [3], В. Косяка «Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції» [4]; у 2005 р. захищена докторська дисертація російського вченого Р. Маслова «Тілесність людини: онтологічний і аксіологічні аспекти»; у 2007 р. докторська дисертація В. Нікітіна на тему: «Людська тілесність: онтогносеологічний аналіз» [6]. Це говорить про невідомий інтерес до малодослідженої у філософсько-антропологічному аспекті теми тілесності, хоча філософські аспекти тілесності придбали певний статус в працях Б. Акчуріка, І. Биховської, Б. Єрасова, В. Іванченко, В. Подороги, В. Розіна, П. Тищенко, В. Устьянцева, С. Фролової.

Метою статті є осмислення поняття тілесності як філософсько-антропологічної категорії.

В історії дослідження проблеми тілесності представлені різні підходи. Один з них – філософсько-антропологічний аналіз і етимологія тілесності – був позначений в роботах А. Возний, Л. Газнюк, В. Візгіна, С. Лохова, Ф. Михайлова, О. Орлова, О. Оскольського, О. Румянцева, М. Туровського, С. Чебанова, Л. Чортова, А. Шеманова, В. Круткіна, Б. Григоряна, П. Гуревича.

Також в історії філософії ми знаходимо безліч різних значень поняття «тіла». Сократ, Платон, Аристотель, Марк Аврелій, Сенека, Епіктет, Плутарх, Епікур, Плотін розглядали тіло як фізичний, матеріальний субстрат, який підпорядкований духовному, ідеальному, душевному. Також тіло в філософській антропології розглядається як «субстрат» природних і штучних мов. Як знакову систему, першоджерело знаків, символів і комунікації досліджують Б. Тернер, О. Шпенглер, К.Г. Юнг. Тілесні аспекти комунікації зовнішнього прояву («мова тіла») вивчали Е. Гіденс, А. Піза, Г. Калеро. Тілесність у розрізненні внутрішньої «мови тіла» – Я. Буркхард, З. Фройд, О. Лоуен. Але навіть при такій достатній кількості досліджень, термін «тілесність», досі не має достатньо чітких меж як об'єкт функціональної організації.

З безлічі значень філософського універсального поняття тілесності на першому місці стоїть філософсько-антропологічне, яке означає провідний атрибут людини, включений у систему

таких категорій, як «фізіологічне», «психічне», «духовне», «природне», «соціальне», «культурне» тощо. У вузькому сенсі антропна «тілесність» дорівнює організму людини, наданому при народженні (від «при-роди», «при-родах») і перебуває в процесі онтологічного розвитку. У широкому сенсі – це щось, поєднане із зовнішнім тілесним світом, природою, тим, що дано людині «при-родах». «Той, хто володіє тілом», фактично володіє не тільки «власною» біосистемою як своєю «субстанцією», але і найширшою сукупністю її генетичних, онтологічних, структурних і функціональних якостей. У теоретичному плані низка авторів розрізняють поняття «тіло» і «тілесність». Деякі просто вказують на їхню сутнісну різницю, як, наприклад, С. Фролова: «поняття тілесності... не зводиться до поняття тіла» [11, с. 11–12]. І. Биховська вважає, що тіло як матеріальний об'єкт не тожне тілесності: під тілесністю мається на увазі «не істота людини як такої, а її перетворений стан, яке, однак, виникає не на зміну природного, а як доповнення до нього, в результаті культурного буття людини тілесної» [2, с. 30].

Серед основних обговорень у філософській антропології проблеми співвідношення тіла і душі, можна виділити три спрямованості: 1) дуалізм тіла і душі; 2) пріоритет тіла або душі; 3) нерозривну єдність тіла і душі. Для людини важливо не тільки відчувати себе невіддільною частиною живої природи, а й зрозуміти, як вона може сприймати власну тілесність, як процес осмислення свого тіла впливає на формування особистісних рис і самосвідомості. Цікавим видається розвиток поняття «тілесності» і порівняння статусу й ролі тілесності у філософських, естетичних та соціальних системах історичних епох західної культури [7, с. 125].

Уся антична філософія і культура були тілесно орієнтовані. Естетика виникла в Стародавній Греції як наука, і в основному позначалася через виразність тіла. Зі Стародавньої Греції естетика донесла до нас такі її поняття: краса, піднесене, прекрасне, гармонія, мистецтво, ритм, калокатія, красномовство та інші. Всі ці складові повною мірою можна віднести до знакових відмінностей, що виробляються тілесністю. Стародавні греки вважали, що для характеристики людини достатньо двох її сутнісних антропологічних атрибутів: тіла і душі, а в основі грець-

кого ідеалу краси лежить їх гармонія. Тілу людини надавалося великого значення. До цього можна додати, що тіло стає прекрасним, коли втілює у собі не тільки елементи штучної пластичності, а й відтворює саму сутність природи, природності, даності. Тіло невіддільне від душі людини, воно вплетене в природу всього світу. І саме тіло, почуття і розум утворюють гармонію в людині. Відповідно про гармонійний розвиток можна говорити у тих випадках, коли в людині поєднуються фізична досконалість, культура моральних і естетичних почуттів, високий рівень інтелектуального розвитку. «Антична етика мала на меті виховання гармонійної людини, де інтелектуальний, фізичний, моральний, естетичний розвиток були об'єднані. Виховання духовне пов'язувалося з фізичним вдосконаленням тіла. Культ краси людського тіла в гармонії фізичного і духовного визначає специфіку античного розуміння проблеми тілесності» [7, с. 125].

Пізніше, у стародавніх греків визначилося нове віяння у трактуванні індивідуального тіла – воно вважалося перешкодою для розумової діяльності [9, с. 7–80]. Платон і неоплатоніки говорили про тіло людини як про в'язницю для душі. «Тіло – це в'язниця для душі»: тіло наділяє і засліплює душу і тому треба їх розщепити і «тут вже ні додати, ні зменшити ані букви», – каже платонівський Сократ [8, с. 613–681] «душа філософа глибоко зневажає тіло, втікає і прагне ізолювати себе»; [9, с. 7–80] «... доки ми володіємо тілом, і душа наша невіддільна від цього зла, нам не опанувати повністю предмет наших бажань. А предмет цей, як ми стверджуємо, – істина». «... – у нас немає дозвілля для філософії» [9, с. 7–80]. Однак це не завадило їм вводити гармонійний розвиток тіла і душі в ідеал калокагатії античної Пайдеї. У Аристотеля «душа невіддільна від тіла», «нічого не відчуває без тіла і не діє без нього» [12, с. 4]. Першими, хто заявив про те, що людина складається з тіла і душі, були Аристотель і Платон. Епікурейці і стоїки заклали вихідні принципи вивчення людини. Фома Аквінський розумів душу як внутрішню форму тіла, а з'єднання душі і тіла уявляв можливим через божественне одкровення. Філософія постійно змінювала своє ставлення до людського тіла і його місця у процесі освоєння світобудови, в різні періоди пізнання.

Згодом гармонійне поєднання тіла і душі піддається перевазі з пріоритетом в один бік. Християнство вплинуло на тип мислення, протилежний античному і згодом він був розвинений релігійними мислителями. Будь-яка людська діяльність передовсім мала спрямовуватись на розвиток духовного (внутрішнього) світу людини, тоді як піклуватися про фізичну красу тіла вважалося аморальним і гріховним, тіло мало беззастережно підкорятися духу. Тим не менше, деякі тілесні прояви, загані всередину пресингом ідеологічної домінанти, нестримно проривалися назовні у формі цілісної народно-сміхової та низової карнавальної культури [1, с. 5]. Танці як найяскравіший прояв тілесності, в народі були заборонені [Там само]. Якщо світське суспільство перебувало під суворим контролем Церкви, то в селянському середовищі завжди існували скоморохи, балагани, артисти, канатні танцюристи, шарманщики і т.п.

Уже в XX ст., під впливом постмодернізму тілесність учергове знаходить новий статус. «Тілесність епохи постмодерну не тільки втрачає принципи єдності, гармонії, заходи, пропорції, впорядкованості, більш того, вона починає відчувати на собі проблему цілісності, кризу ідентичності» [7, с. 125]. Феноменологія М. Гайдеггера звільняє середньовічну філософію від протиставлення тіла і душі. Відтепер тілесність – елемент суб'єкта, без якого сам суб'єкт неможливий. Осмислення тіла – важливий елемент суб'єктивності. Але при цьому тіло розглядається у співвідношенні із зовнішнім світом як певна межа, що розділяє зовнішнє і внутрішнє. У процесі сприйняття власного тіла людина не вільна від впливу «Іншого». Саме цей фактор визначає характер ставлення суб'єкта до свого тіла. Самостійний інтерес до тіла представлений в роботах М. Мерло-Понті, який вважає, що сприйняття власної ідентичності людини багато в чому залежить від сприйняття нею власної тілесності [5, с. 17]. В. Подорога приділяє увагу тілесності в процесі самоідентифікації особистості. Тобто деякі варіанти тілесності, що закріпилися у культурі свого суспільства, впливають на процес самоідентифікації суб'єкта [10, с. 9].

Початок XXI ст. пов'язаний з активним зростанням науково-інформаційних технологій. Результати медичних експериментів і генетичних досліджень незворотно призводять до того,

що людське тіло в своєму первісному вигляді вже не існує. Сьогодні людині доступне проведення всіляких модифікацій і метаморфоз зі своїм «природним тілом», і це, безумовно, розширює межі уявлень про людську природу, однак і породжує низку проблем, пов'язаних з формуванням ідентичності суб'єкта. Звичайно, естетичні та функціональні зміни людського тіла не скасовують повністю людину як таку, проте істотно впливають на її самоідентифікацію. Дослідження означеної тематики пов'язане зі складністю формулювання чітких понять, позаяк у людині, як пише В. Подорога, є відмінність між тілом, яке «нам належить» і яке ми називаємо «своїм», і тілом, якому ми «належимо» [10, с. 4]. Якщо тіло людини розуміти як те, чим вона володіє і що не може бути ніким відібрано, то, слідуючи за інтерпретацією автора виходить, що тіло людини не існує, може існувати тіло Космосу, Тіло Бога, але не тіло смертної людини. «Тіло людське – це відносно пізній продукт культури, і його явище збігається з розвитком почуття кінцівки, смертності людської істоти» [10, с. 6], – пише В. Подорога.

В. Нікітін у дисертації про феномен тілесності показує, «що, з одного боку, уявлення про тілесність будуються на основі узагальнення знань про форми існування та презентації тіла, в результаті чого формується образ тіла; з іншого боку, предметом самопізнання виступає “тіло як даність” – буття одиничного тіла, що належить конкретному “Я”» [6, с. 11]. Але образ тіла не можна звести до тіла, яке розуміється як образ, оскільки образ, по суті, є дія, яка виконується тілом. В. Подорога каже, «тіло є поріг, те, що затримує в собі певний зовнішній вплив, щоб тут же змінити своє становище в реакції на цей вплив» [10, с. 7]. Таким чином, уявлення про тілесність формується на основі не тільки відчуттів («чуттєва тканина організму»), а й уявлень про образ тіла і тілесної поведінки, які складаються в аспекті певної культурної традиції. Примітно, що В. Нікітін у своєму дослідженні виділяє поняття «життєвість» як ключове для розкриття феномена тілесності. Для автора «життєвість людини проявляється в експресії її тілесної поведінки, у творчій діяльності» [6, с. 11]. Філософія життя, екзистенціалізм неминуче відсилають нас до теми свободи; екзистенція як «життєвість» якраз і визначає ступінь свободи тілесної репрезентації людини. Свобода,

бунт, пристрасть – основа, яка складає життя «людини абсурдної». Людина, долаючи задану «Іншим» несвободу, відстоює своє право на самостійне прийняття рішень у світі абсурдних ідей і відкриває свій індивідуальний світ почуттів, розуміння своєї самотності. Ґрунтуючись на висновках М. Бердяєва про те, що свобода людини пов'язана з питанням про довіру індивідуума самому собі, В. Нікітін вважає, що прагнення до свободи «виражається в акті прийняття людиною своєї індивідуальної тілесної форми, в її намірі удосконалити цю форму шляхом самопізнання» [6, с. 16].

У контексті проблематики «тілесності», тематика свободи також представлена у М. Мерло-Понті як невіддільна від двоїстого характеру тілесності, тобто коли тіло розглядається і як видяще, і як видиме. На думку М. Мерло-Понті, сприйняття власного тіла людиною не може існувати поза ним відношення до «Іншого». Однак, сприймаючи власне тіло, людина бачить його не таким, яке воно є, а як проекцію його ставлення до тіла «Іншого». Тоді виходить, пізнаючи свою власну тілесність, людина пізнає тіло «Іншого» і, навпаки, сприймаючи тіло «Іншого», він бачить у ньому відбивання свого тіла [5, с. 305]. Саме тілесне втілення забезпечене життя індивіда: бути індивідом, бути живим і бути тим, кого сприймають – одне і те саме. З цього приводу М. Мерло-Понті пише: «Ми – тіла ... самі існуємо в світі за допомогою нашого тіла і сприймаємо світ за допомогою нашого тіла. Але, знову знаходячи, таким чином, контакт з тілом і зі світом, ми знаходимо і самих себе, оскільки, якщо я сприймаю за допомогою тіла, тіло – це природне “я” і, так би мовити, суб'єкт сприйняття» [5, с. 265].

Висновки. Протягом усього життя кожній людині властиво прагнути до самовдосконалення, до духовної та фізичної гармонії саморозвитку, до пізнання внутрішнього змісту природи, творчого самовираження через вивчення зовнішніх проявів і різноманітність форм тілесних репрезентацій про співвідношення тілесного і духовного начала. Для того, щоб виділити прерогативи і намітити курс напрямку соціокультурного розвитку, людині необхідно осмислити й збагнути категорії «тіла», «душі» і «тілесності». Душа і тіло – дві протилежні сторони однієї медалі – «тілесності», яка формує єдиний простір для пізнання природ-

них і соціокультурних проявів людської сутності. Людська «тілесність» – це одухотворене тіло, результат онтогенетичного й особистісного зростання, а в більш широкому сенсі – історичного розвитку, яка повинна демонструвати культурну, індивідуальну і смислову складові людської сутності.

Література

1. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. – 2-е изд. – М. : Худож. лит., 1990. – 543 с.
2. Быховская И.М. Телесность человека как объект социокультурного анализа : автореф. дисс. ... д-ра филос. наук : спец. 17.00.08. «Теория и история культуры» / Ирина Марковна Быховская. – М., 1992. – 49 с.
3. Гомілко О.Є. Феномен тілесності : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.04. «Філософська антропологія, філософія культури» / Ольга Євгенівна Гомілко. – К., 2007. – 36 с.
4. Косяк В.А. Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.04. «Філософська антропологія, філософія культури» / Валерій Андрійович Косяк. – К., 2006. – 38 с.
5. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти. – СПб. : Ювента; Наука, 1999. – 608 с.
6. Никитин В.Н. Человеческая телесность: онтогносеологический анализ : автореф. дисс. ... д-ра философ. наук : спец. 09.00.01. «Онтология и теория познания» / Владимир Николаевич Никитин. – М., 2007. – 37 с.
7. Осинцева Н.В. Телесность в границах бытия человека / Н.В. Осинцева // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2016. – № 3 (65) : в 2-х ч. Ч. 2. – С. 125–127.
8. Платон. Кратил / Платон // Собр. соч. : в 4 т. – М. : Мысль, 1994. – Т. 1. – С. 613–681.
9. Платон. Федон / Платон // Собр. соч. : в 4 т. – М. : Мысль, 1993. – Т. 2. – С. 7–80.
10. Подорога В.А. Феноменология тела / В.А. Подорога. – М. : Ad Marginem, 1995. – 339 с.
11. Фролова С.В. Человеческая телесность: онтологические начала и методологические основания : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.01. «Онтология и теория познания» / Светлана Владимировна Фролова. – Саратов, 2000. – С. 11–12.
12. Цой М.И. Эволюция концептов телесности человека: фило-софско-антропологический аспект : дисс. ... канд. философ. наук : спец.

09.00.13. «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / Марина Ильинична Цой. – Тула, 2009. – 154 с.

References

1. Bakhtin, M.M. (1990). *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaia kultura Srednevekovia i Renessansa [Creativity Francois Rabelais and folk culture of the Middle Ages and Renaissance]* (2nd ed.). Moscow: Khudozhestvennaia literatura [in Russian].
2. Bykhovskaia, I.M. (1992). *Telesnost cheloveka kak obekt sotcio-kulturnogo analiza [The corporeality of man as an object of socio-cultural analysis]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Moscow [in Russian].
3. Homilko, O.Ye. (2007). *Fenomen tilesnosti [Phenomenon of the Human Body]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
4. Kosiak, V.A. (2006). *Liudyna ta yii tilesnist u riznykh formakh kultury: dosvid filofsokoi intehratsii [Human Being and his corporealis in different forms of culture: a study of philosophical integration]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
5. Merlo-Ponti, M. (1999). *Fenomenologiiia vospriatiia [Phenomenology of perception]*. Saint Petersburg: Iuventa; Nauka [in Russian].
6. Nikitin, V.N. (2007). *Chelovecheskaia telesnost: ontognoseologicheskii analiz [Human corporeality: ontognosiological analysis]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Moscow [in Russian].
7. Osintceva, N.V. (2016). *Telesnost v granitcakh bytiia cheloveka [Corporeality within the limits of human existence]*. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i iuridicheskie nauki, kulturologiiia i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki – Historical, philosophical, political and legal sciences, culturology and art history. Issues of theory and practice*, 3 (65), pt. 2, 125–127. Tambov: Gramota [in Russian].
8. Platon. (1994). Kratil [Cratyl]. *Sobranie sochinenii – Collected Works* (Vols. 1–4; Vol. 1), (pp. 613–681). Moscow: Mysl [in Russian].
9. Platon. (1993). Fedon [Phaedo]. *Sobranie sochinenii – Collected Works* (Vols. 1–4; Vol. 2), (pp. 7–80). Moscow: Mysl [in Russian].
10. Podoroga, V.A. (1995). *Fenomenologiiia tela [Phenomenology of the body]*. Moscow: Ad Marginem [in Russian].
11. Frolova, S.V. (2000). *Chelovecheskaia telesnost: ontologicheskie nachala i metodologicheskie osnovaniia [Human corporeality: ontological principles and methodological grounds]*. (Candidate's thesis). Saratov [in Russian].
12. Tcoi, M.I. (2009). *Evoliutciia kontseptov telesnosti cheloveka: filofsoko-antropologicheskii aspekt [Evolution of the concepts of human*

corporeality: the philosophical and anthropological aspect]. (Candidate's thesis). Tula [in Russian].

KOBZIEVA Iryna – Candidate of Pedagogic Sciences, Doctoral Student of the Philosophy Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevskyh str., 29, Kharkiv, 61002, Ukraine (kobzeva0501@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8543-6599>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4727.39.139564>

CORPORALITY IN PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS

Abstract. Problem setting. The article studies the problem of human «corporalis» and to the interrelations between corporalis and spiritual entities. Philosophy expands and deepens the problem of the human body to the awareness and recognition on the personal and social levels of the value of the body, the value of human corporeality.

Paper objective is to comprehend the concept of corporeality as a philosophical-anthropological category.

Methods: method of philosophical anthropology that allows to explore the corporeality not only as a person's condition but also as one of the driving forces of the functioning and development of the person's value attitude to the world.

The article contemplates the position and significance of the human body in the unity of its internal and external components. Corporeality is represented as a multidimensional attribute of man and as a universally universal category, in philosophical and anthropological significance, equal to the category of spirituality. The components of «corporeality» are singled out and described. The author considers the scientists' views on the issue and singles out the features of «corporeality» of Plato, Aristotle, M. Merlo-Ponti, V. Podoroga and V. Nikitin. The article carries out comparison of the status «corporality» and analyzes the development and role of «corporality» in the philosophical, aesthetic and social systems of the historical epochs of the Western culture. «Corporeality» has been perceived differently in the system of philosophical dimensions at different stages of development of human society. Philosophers and historians of antiquity considered

more carefully the expressiveness of the body that was at the heart of the Greek ideal of beauty and harmony of man. The views of the philosophers of the Middle Ages were oriented toward the development of the spiritual (inner) world of man, and the body must unconditionally obey the spirit. In the modern world, under the influence of scientific and information technology, the human body is displaced in its original form, which significantly affects self-identification.

In conclusion the author says that that throughout life the aspiration to self-improvement is typical of each person who always aspires to the spiritual and physical harmony of self-development. Human «corporeality» is a spiritualized body, result of ontogenetic and personal growth, and in a more comprehensive sense – the historical development, showing cultural, individual and semantic components of human essence.

Keywords: body, corporeality, soul, spirituality.

Одержано 20.05.2018